

УКРАЇНСЬКЕ ЗІСТАВНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

© Павлова О. І., 2018

Статтю присвячено узагальненню й інвентаризуванню досягнутих у рамках зіставного термінознавства теоретичних і практичних результатів. У статті уточнено об'єкт і предмет зіставного термінознавства; схарактеризовано його завдання і розділи; визначено аспекти, параметри та одиниці термінологічного зіставлення. А також зінвентаризовано й коротко проаналізовано наявні дисертаційні дослідження України в цій царині, визначено завдання для дальшого розвитку цієї науки.

Ключові слова: українська мова, зіставне термінознавство, термінологія, зіставний метод, семасіологічний аспект, ономасіологічний аспект.

The article deals with the generalizing and inventorying of the theoretical and practical results which have been received in the frames of contrastive terminology science. In the article the object and subject of contrastive terminology science have been made more precise; the tasks and sections of this science have been characterized; the aspects, parameters and units of contrastive terminological analysis have been defined. Besides the dissertations of Ukraine in the field of contrastive terminology science have been inventoryed and shortly analysed, the tasks for the further development of the science have been determined.

Keywords: Ukrainian language, contrastive terminology science, terminology, contrastive method, semasiological aspect, onomasiological aspect.

Українське зіставне термінознавство – новий перспективний напрям сучасного мовознавства, що виник на стикові трьох наук – загального термінознавства, зіставної лінгвістики й теорії перекладу – і виокремився в самостійну науково-застосовну дисципліну в 80-і рр. ХХ сторіччя.

Актуальність зіставних досліджень термінологій і терміносистем у різних мовах полягає в тому, що вони дають змогу виявити в досліджуваних мовах схожі й відмінні ознаки, знайти універсальні та унікальні явища, допомагають глибше проникнути до внутрішнього механізму кожної із зіставляваних мов і зрозуміти їхню національну специфіку. Крім того, вони сприяють удосконаленню чинних й укладанню нових термінологічних словників, розвитку машинного перекладу та систем штучного інтелекту, вивченню чужоземних мов для спеціальних цілей.

Велика заслуга в розроблянні й обґрунтуванні теоретичних проблем зіставного термінознавства як особливого напрямку в мовознавстві належить насамперед А. В. Крижанівській, Ф. А. Циткиній, В. М. Лейчику, Л. Б. Ткачовій та ін. у працях цих науковців-термінознавців, опублікованих у 80-і рр. ХХ сторіччя. Саме там закладено теоретичні засади зіставних досліджень термінів і терміносистем, представлено досвіди практичного аналізу термінологій різних мов. Ці науковці вперше спробували сформулювати об'єкт, предмет і завдання зіставного термінознавства, описати структуру цієї лінгвістичної науки, розробити принципи зіставного аналізу термінів і терміносистем, виокремити рівні зіставного аналізу термінів та їхніх упорядкованих сукупностей, визначити методи й методику зіставного вивчення термінологій та їхніх елементів, виявити специфічні теоретичні й практичні продукти зіставного термінознавства.

Однак, незважаючи на значні успіхи в цій царині, українське зіставне термінознавство значно відстає від інших галузей зіставного мовознавства – фонології, граматики, лексикології, фразеології та стилістики. Чимало кардинальних проблем теорії та практики зіставного дослідження терміносистем і досі нерозв'язано, наприклад, низка проблем, пов'язаних із визначенням одиниць, категорій, прин-

ципів і параметрів термінологічних зіставлень, а також питань, пов'язаних з методикою проведення зіставного аналізу термінів і терміносистем.

Отже, постала негайна потреба зінвентаризувати й узагальнити досягнуті в рамках зіставного термінознавства теоретичні та практичні результати, розв'язати низку пекучих проблем, окреслити завдання для дальшого розвитку цієї науки.

Мета статті – висвітлити становлення і розвиток зіставного термінознавства в Україні. **Завдання статті:** 1) уточнити об'єкт і предмет зіставного термінознавства; 2) схарактеризувати основні завдання та розділи зіставного термінознавства на сучасному етапі; 3) визначити аспекти, одиниці й параметри термінологічного зіставлення; 4) зінвентаризувати і проаналізувати наявні дисертаційні дослідження українських науковців у галузі зіставного термінознавства; 5) визначити завдання для дальшого розвитку зіставного термінознавства в Україні.

Узагальнюючи досягнення в розробленні теоретичних засад зіставного термінознавства, сформулюймо такі положення.

Зіставне термінознавство – це одна із галузей зіставного мовознавства й рівночасно одна із галузей термінознавства, що, за визначенням В. М. Лейчика, зіставляє терміни та їхні сукупності тобто термінології та терміносистеми, які належать до однієї, двох чи декількох близьких галузей знання або діяльності при відмінності природних мов, на базі яких ці терміни й терміносистеми існують [16, с. 3], або зіставляє декілька термінологій і терміносистем у тій самій мові.

Таким чином констатуємо, що об'єктом вивчення зіставного термінознавства є різномовні терміни й цілі терміносистеми однієї поняттєвої сфери, або зрідка – низка термінологій різних поняттєвих сфер у тій самій мові.

Предметом зіставного термінознавства, на думку Ф. А. Циткіної, є закономірності системи подібностей та відмінностей у граматичній, словотвірній і лексико-семантичній структурі термінів і терміносистем двох, трьох або більше національних мов [28, с. 138]. А також вивчення системи подібностей і відмінностей на граматичному, словотвірному й лексико-семантичному рівнях термінологій різних галузей знання в тій самій мові.

Щодо структури зіставного термінознавства, то нині можна виокремити, на думку В. М. Лейчика, принаймні, декілька розділів. У першому розділі – зіставлення термінів, що входять до тієї самої галузі знань або діяльності й належать до двох або більше національних мов. Другий розділ містить зіставлення термінів і терміносистем двох, трьох або більше близьких галузей знань або діяльності, що функціують на базі як однієї, так і двох або більше національних мов. У третьому розділі – проблематика міжмовного запозичення термінів. Четвертий розділ містить проблематику лінгвістичної теорії перекладу, наскільки це належить до перекладу термінів у складі текстів науково-технічної літератури й документації. Ці розділи названо та схарактеризовано в науковій праці В. М. Лейчика «Основні положення зіставного термінознавства» [16, с. 5].

Методи зіставного термінознавства доволі різноманітні. Загальновідомо, що зіставне термінознавство запозичує методи із суміжних галузей мовознавства й широко використовує їх для зіставного вивчення термінів і терміносистем. До них належать: зіставний метод, описовий метод, морфемний аналіз, аналіз за безпосередніми складниками, словотвірний аналіз, методи лінгвостатистики, дефінітивний і контекстний аналізи. Головним методом є зіставний, тобто сукупність прийомів дослідження й опису терміносистеми однієї поняттєвої галузі через її системне синхронне зіставлення з терміносистемами інших мов, або зіставлення терміносистем різних поняттєвих галузей на основі однієї мови з метою виявлення системи ізоморфних і аломорфних рис зіставлюваних терміносистем.

Українське зіставне термінознавство ставить перед собою комплекс теоретичних і застосовних завдань. Узявши за основу сформульовані У. К. Юсуповим завдання зіставного мовознавства, до теоретичних завдань зіставного термінознавства зарахувати: 1) визначення подібностей і відмінностей термінів і терміносистем у різних національних мовах; 2) виявлення тих ознак терміносистем зіставлюваних мов, що залишилися непоміченими під час вивчення терміносистем однієї мови; 3) визначення системних відповідностей / невідповідностей між терміносистемами зіставлюваних мов (тобто визначення міжмовних термінологічних еквівалентів і лакун); 4) виявлення характерних

для терміносистем певних мов тенденцій; 5) визначення взаємодії та взаємозбагачення терміносистем зіставлюваних мов [19, с. 6].

До застосовних завдань зіставного термінознавства належать: 1) формування фонду загальнонаукових, міжгалузевих й інтернаціональних термінів; 2) удосконалення практики зіставної термінографії, тобто створення двомовних і багатомовних термінологічних словників; 3) удосконалення методики модернізації й стандартизації термінології зіставлюваних мов; 4) готування рекомендацій щодо перекладу термінів в умовах наукового, виробничого й навчального спілкування [16, с. 9–10].

Зіставне вивчення термінологічної лексики, як і лексики загальнонавчальної, можливе в семасіологічному й ономасіологічному аспектах [6; 9; 20]. У семасіологічному аспекті зіставляють значення термінів, визначається обсяг лексико-семантичних груп термінів і виявляються семантичні відмінності між компонентами цих груп [6, с. 233–234]. Семасіологічний підхід до зіставлення термінологічних одиниць двох або більше мов ґрунтовано на близькості їхніх значень і цікавиться відповідностями тільки на рівні змісту, тобто обсягом і характером значеннєвої структури термінів, ерархією їхніх лексико-семантичних варіантів [9, с. 6]. Семасіологічний аспект, на думку В. М. Манакіна, дає змогу виявити специфіку варіювання зіставлюваних термінів, або семантичні подібності й відмінності великих термінологічних об'єднань [20, с. 73].

Якщо взяти за основу сформульовані В. М. Манакіним параметри зіставлення лексичних одиниць, семасіологічними параметрами зіставлення термінологічних одиниць можна вважати: 1) обсяг і зміст основних компонентів семантичної структури термінів: лексем, сем тощо; 2) парадигматичні угруповання термінів (гіперо-гіпонімічні, синонімічні, антонімічні); 3) явище асиметрії в термінологічній лексиці (полісемія, омонімія) тощо, тобто такі ознаки, які виявляють відмінності в семантичному наповненні термінологічних відповідностей різних мов.

У ономасіологічному аспекті зіставляють різноманітні терміни, що позначають той самий об'єкт, визначають своєрідність уживання лексико-семантичних груп термінів у кожній мові, виявляють нерівномірність уживання термінів із різними семантичними компонентами [6, с. 234]. Ономасіологічний аспект ґрунтовано, на думку Ю. О. Жлуктенка, на спільності або тотожності денотата [9, с. 4].

Ономасіологічними параметрами термінологічного зіставлення можна вважати ознаки, які виявляють розбіжності термінів за способом термінологічної номінації. До них належать: 1) джерело номінації (питомі / запозичені терміни); 2) структуру термінологічних найменувань (прості / похідні терміни, спільнокореневі / різнокореневі терміни тощо); 3) характер мотивації термінів; 4) форму термінологічних найменувань (терміни-слова / терміни-словосполуки) та інші ознаки [20, с. 153].

І, нарешті, одиницями зіставлення у термінознавстві треба визнати: 1) терміни й основні компоненти їхньої семантичної структури; 2) тематичні й лексико-семантичні угруповання термінів; 3) словник, що охоплює весь термінологічний континуум цієї галузі знання або діяльності.

Аналіз наукової літератури свідчить, що зіставне термінознавство в Україні поступово розвивається. Про це свідчить як наявність розроблених теоретичних засад для зіставних термінологічних досліджень, так й активізування дисертаційних досліджень на початку ХХІ ст. в цій царині, що стоїть передовсім кандидатських праць, аналіз яких дає можливість установити напрями розвитку цієї галузі науки. Обстеження 20 кандидатських дисертацій, захищених в Україні у 2000–2017 рр., висвітлює основні тенденції, напрями, аспекти зіставних термінологічних досліджень, реєстр досліджуваних терміносистем і зіставлюваних мов.

Інвентаризація українських дисертаційних досліджень за 2000–2017 рр. у галузі зіставного термінознавства свідчить, що досліджені такі 9 терміносистем на матеріалі двох мов, одна з яких українська: лінгвістики на матеріалі української та англійської (Рогач, 2000), фінансів – англійської та української (Кришталь, 2003), менеджменту – російської та української (Зеленцова, 2006), юриспруденції – української та англійської (Ляшук, 2007), юриспруденції – української та французької (Смужаниця, 2011), виборчого процесу й виборчих процедур – англійської та української (Старченко, 2013), торгівлі – німецької та української (Мороз, 2013), маркетингу – німецької та української (Коваленко, 2013), кінематографії – французької та української (Лоскутова, 2016). І, крім того, є одне дослідження суспільно-політичної термінології на матеріалі турецької та кримськотатарської мов (Арслан, 2006).

На матеріалі трьох національних мов, і української теж, досліджено такі 7 термінологій: кібернетики на матеріалі англійської, української та російської (Брагіна, 2001), інформатики та обчислювальної техніки – французької, української та російської (Нікуліна, 2004), біржової галузі англійської, української та російської (Жданова, 2003), юриспруденції – російської, української та німецької (Баланаєва, 2013), сільськогосподарської та ґрунтової мікробіології – англійської, української та польської (Кислухіна, 2014), соціолінгвістики – української, польської та англійської (Бутковська, 2016), інструкцій до медичних препаратів – української, польської та німецької мов (Перхач, 2017).

На матеріалі чотирьох національних мов досліджено терміносистему правових актів ЄС англійської, німецької, французької та української мов (Гідора, 2017).

На матеріалі п'ятих національних мов досліджено термінології юриспруденції та економіки української, російської, німецької, французької та англійської мов (Вакулик, 2004).

Аналіз дисертаційних праць свідчить, що більшість їх виконано в межах першого розділу зіставного термінознавства, який присвячено вивченню однієї терміносистеми на матеріалі двох, трьох або більше зіставляваних національних мов, а основними зіставляваними мовами є українська, англійська, французька, німецька, польська й російська. Причому частину зіставних досліджень проведено в ономаціологічному аспекті, тобто параметрами для зіставлення є джерело номінації, структура термінів, характер мотивації термінів, форма термінологічних найменувань тощо (Жданова, 2003; Нікуліна, 2003, Баланаєва, 2013 та ін.), а частину – у семасіологічному аспекті, тобто ознаками для зіставляння є компоненти семантичної структури, парадигматичні угруповання термінів, явище асиметрії термінологічного знака тощо (Ляшук, 2007 та ін.). Однак більшість зіставних досліджень поєднують семасіологічний та ономаціологічний аспекти (Кришталь, 2003; Бутковська, 2016 та ін.). Крім того, наявні зіставні дослідження термінологій у соціокогнітивному аспекті (Роґач, 2000), у етимологічному й етнолінгвістичному аспектах (Арслан, 2006), у лінгвокогнітивному й лінгвокультурному аспектах (Перхач, 2017).

Одна дисертація стосується другого розділу зіставного термінознавства, який присвячено зіставному вивченню декількох терміносистем на базі однієї або декількох мов (Кім 2006). У цій праці проведено зіставне дослідження чотирьох термінологічних систем: економіки, металургії, інформатики та математики в тій самій мові (російській).

Окрему групу становлять дисертаційні дослідження, що розглянуто в рамках третього розділу зіставного термінознавства, який присвячено дослідженню міжмовних запозичин термінів, вивченню ролі й місця запозичин у творенні терміносистем спеціальних галузей знання, виявленню екстралінгвістичних і лінгвістичних чинників запозичення в терміносистемах тощо (Вакулик, 2004; Зеленцова, 2006; Смужаниця 2011).

Отже, зіставне термінознавство поступово розвивається в Україні, про що свідчить низка розроблених теоретичних засад у цій галузі й закривізування процесу написання дисертаційних досліджень зі зіставного термінознавства на початку ХХІ ст.

Завданнями, які сприятимуть дальшому розвитку цієї галузі знання, на наш погляд, є: 1) удосконалювання методики зіставного дослідження терміносистем різних мов; 2) додавання до зіставлення інших мов, і, першочергово, мов національних меншин України (білоруської, молдавської, кримсько-татарської, болгарської, угорської та румунської); 3) доєднання проблематики зіставного термінознавства до тематики регіональних, всеукраїнських і міжнародних термінознавчих конференцій в Україні; 4) продовження й удосконалення практики термінографії, тобто створення двомовних і багатомовних словників термінології різних галузей знання або діяльності; 5) написання навчальних посібників і підручників із зіставного термінознавства; 6) розроблення рекомендацій щодо методичного організування навчання студентів чужомовної термінології фаху у процесі викладання МСЦ (мови для спеціальних цілей) тощо.

1. Арслан М. *Особливості формування та розвитку турецької та кримськотатарської суспільно-політичної лексики* : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.13 / М. Арслан. – К., 2006. – 179 с.
2. Баланаєва О. В. *Лексико-семантична, словотвірна та синтаксична структура юридичної терміносистеми (на матеріалі російської, української, німецької термінології)* : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / О. В. Баланаєва. – Донецьк, 2013. – 200 с.
3. Брагіна Е. Р. *Структурно-компонентний аналіз термінів кібернетики в англійській мові у зіставленні з українською та*

російською : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Е. Р. Брагіна. – Донецьк, 2001. – 214 с.

4. Бутковська О. С. Структурно-семантичні особливості термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / О. С. Бутковська. – Львів, 2016. – 301 с.

5. Вакулик І. І. Запозичення з класичних мов у науковій термінології сучасних європейських мов (на матеріалі юридичних і економічних термінів української, російської, німецької, французької, англійської мов) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / І. І. Вакулик. – К., 2004. – 240 с.

6. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков : [учеб. пособ. для студ. фак. и инст. ин. яз.] / В. Г. Гак. – Л. : Просвещение, 1976. – 299 с.

7. Гідора А. Л. Терміносистема правових актів ЄС (на матеріалі англійської, німецької, французької та української мов) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / А. Л. Гідора. – Одеса, 2017. – 265 с.

8. Жданова Н. О. Терміноутворювальні механізми у сфері біржової лексики : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Н. О. Жданова. – Донецьк, 2003. – 163 с.

9. Жлуктенко Ю. О. Аспекти контрастивної лексикології / Ю. О. Жлуктенко // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 3–8.

10. Зеленцова М. Г. Особливості відображення інішомовної термінології в мовах-реципієнтах (на матеріалі термінології менеджменту російської та української мов) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / М. Г. Зеленцова. – Симферополь, 2006. – 221 с.

11. Кім Л. А. Терміни з незмінюваним залежним компонентом у системі засобів спеціальної номінації : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 / Л. А. Кім. – Дніпропетровськ, 2006. – 198 с.

12. Кислухіна М. В. Терміносистема сільськогосподарської та ґрунтової мікробіології (на матеріалі англійської, української та російської мов) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / М. В. Кислухіна. – Донецьк, 2014. – 200 с.

13. Коваленко Н. В. Структурно-семантичні особливості термінології маркетингу німецької та української мов : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 / Н. В. Коваленко. – Донецьк, 2013. – 200 с.

14. Кришталь С. М. Структурно-семантичний аналіз метафоричних термінів підмови фінансів в англійській і українській мовах : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 / С. М. Кришталь. – Донецьк, 2003. – 218 с.

15. Крыжановская А. В. Сопоставительное исследование терминологии современных русского и украинского языков : Проблемы унификации и интеграции / А. В. Крыжановская. – К. : Наук. думка, 1985. – 204 с.

16. Лейчик В. М. Основные положения сопоставительного терминоведения / В. М. Лейчик // Отраслевая терминология и ее структурно-типологическое описание : [межвуз. сб. науч. трудов]. – Воронеж : изд. Воронеж. ун-та, 1988. – С. 3–9.

17. Лейчик В. М. Терминоведение : Предмет, методы, структура : [монография] / В. М. Лейчик. – М. : КомКнига, 2006. – 356 с.

18. Лоскутова Н. М. Кінематографічна термінологія: структура та семантика (на матеріалі французької та української мов) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 / Н. М. Лоскутова. – Одеса, 2016. – 339 с.

19. Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 / А. М. Ляшук. – К., 2007. – 335 с.

20. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.

21. Мороз А. В. Лінгвопрагматичний та термінологічний аспекти фахової мови торгівлі (на матеріалі німецької та української мов) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / А. В. Мороз. – Одеса, 2013. – 200 с.

22. Нікуліна І. М. Субконтинуум інформатики і обчислювальної техніки у французькій, українській та російській мовах : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 / І. М. Нікуліна. – Донецьк, 2004. – 204 с.

23. Перхач Р.-Ю. Т. Термінологія в інструкціях до медичних препаратів : лінгвокогнітивний та лінгвокультурний аспекти (на матеріалі української, польської, німецької мов) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Р.-Ю. Т. Перхач. – Одеса, 2017. – 272 с.

24. Рогач Л. В. Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Л. В. Рогач. – Ужгород, 2000. – 191 с.

25. Смужаниця Д. І. Запозичення як результат контактування мов (на матеріалі української та французької мов) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Д. І. Смужаниця. – К., 2011.

26. Старченко О. А. Термінологія виборчого процесу й виборчих процедур (на матеріалі англійської та української мов) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / О. А. Старченко. – Донецьк, 2013. – 200 с.

27. Ткачева Л. Б. Основные закономерности английской терминологии : [монография] / Л. Б. Ткачева. – Томск : Изд.-во Томского ун-та, 1987. – 200 с.

28. Циткина Ф. А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения) : [монография] / Ф. А. Циткина. – Львов : Вища школа, 1988. – 156 с.

29. Юсупов У. К. Проблемы сопоставительной лингвистики : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.20 / У. К. Юсупов. – М., 1983. – 167 с.